

Merre tovább, magyar nyelvöldrajz?*

Juhász Dezső

Quo vadis, geolinguistica? Merre tovább, nyelvöldrajz? Efféle kérdéseket a tudomány gyorsan változó világában minden új évtized hajnalán érdemes feltenni. A kérdésfeltevés jogosságát még inkább indokolhatja az, ha egy szakma képviselői úgy gondolják: korszakhatárhoz érkezett tudományterületük. Előadásom címválasztását is ez motiválta. Meggyőződésem ugyanis, hogy a magyar dialektológia, azon belül pedig a nyelvöldrajz korszakváltás, fordulópont előtt áll. Hogy ez a fordulat látványos lesz-e vagy szerény és részleges, sok tényezőtől függ. Rövid szemlémben a múlt kimerítő értékelése helyett a jelenre és a jövőre szeretnék koncentrálni. Felvetéseim, javaslataim tekinthetők egyénieknek, örülnék azonban, ha a válaszok közösségek lennének, illetőleg ha segítenék a közös gondolkodást. Ha ugyanis igaz a kiindulópont, miszerint korszakhatáron állunk, nem mindegy, hogy milyen cselekvési programokat fogalmazzunk meg.

A nyelvöldrajz a nyelvi jelenségek térbeliségét, illetőleg az azzal összefüggő, abból levezethető törvényszerűségeket kutatja. Nyersanyaga a térképre vitt, a tlaszokban rendezett dialektális vagy multilingvális szógyűjtemény, amely hangtani, alaktani, lexikális és szemantikai megoszlásokat ábrázol. (Az élőnyelvi vizsgálatokra főleg a nyelvjárási térképek alkalmasak, ezért most az interlingvális atlaszok dolgáról nem szólok.) A nyelvátlasz az egyik legbonyolultabb, legérzékenyebb nyelvtudományi munkaeszköz, amelynek minőségi és mennyiségi jellemzői nagymértékben meghatározzák a vele való munkálkodás lehetőségét, kereteit. Kisebb-nagyobb fajtáinak együttes, összehangolt megszólaltatása pedig sokoldalú nyelvészeti, extralingvisztikai, sőt technikai ismereteket is megkövetel. A megbízható és gazdag tartalmú nyelvátlasz előállítása idő-, munka- és pénzigényes. A nagyatlaszok általában csapatmunkában készülnek, sőt nem ritka az sem, hogy a gyűjtés és kiadás különböző kutatócsoportok műve; nem is beszélve a tudományos hasznosításról, a megszólaltatásról, amely akár multidiszciplináris is lehet, gondoljunk például a néprajz, kultúrtörténet, településtörténet érdekeltségére a regionális vizsgálatokban.

Szemlém és problémavázlatom menetrendjét is a fenti főbb munkafázisok logikájához szeretném igazítani, azaz a gyűjtéstől indulva haladok a prezentáció különböző nemei felé, végül szót ejtek a feldolgozás kérdéseiről is. Nem töreksem a teljességre, sem tudománytörténeti, sem módszertani tekintetben. Az átfogó dialektológiai helyzetkép megrajzolása alól felment, hogy az elmúlt évtizedben több értékelő-mérlegelő írás is megjelent a magyar nyelvjárástanról (l. pl. Deme 1997, Kiss 1998, 2002a, 2002b, Szabó G. 2002 stb.).

Kezdjük tehát a gyűjtés témakörével! Szükséges-e, időszerű-e új atlaszok munkálatainak elindítása? A magyar dialektológia – mint közismert – már létrehozta nemzeti nagyatlaszát és annak szerves kiegészítését, A romániai magyar nyelvjárások atlaszát. A feltett kérdésre tehát gyors és nagyvonalú választ is adhatunk: mivel számos táj létezik (határokon innen és túl), ahol még nem történt korszerű, sűrű kutatópont-hálózatú dialektológiai adatfeltárás, egyik kiemelt feladatunk a regionális atlaszok számának szaporítása, mégpedig úgy, hogy elsőbbséget élvezzenek az eddig elhanyagolt nagytájak, például a Duna–Tisza köze, a Tiszántúl, vagy az erdélyi Mezőség. Anélkül azonban, hogy a táji atlaszok jelentőségét vitatnám, szükségesnek látom visszatérni a nemzeti atlasz ügyére. Mondanivalóm összpontosítását megkönnyíti Kiss Jenő idevágó legújabb tanulmánya: „Egy új magyar nemzeti nyelvátlasz szükséges voltáról” (2006). Megkönnyíti annyiban, hogy gondolataival, érvelésével szinte kivétel nélkül egyetértek,

* Készült az OTKA T 049158. számú pályázatának és az 5/056/2004. számú NKFP projektnek a támogatásával.

ugyanakkor látnivaló, hogy olyan szerteágazó, olyan nagy horderejű kérdésről van szó, amelynek megvitatása, továbbgondolása külön szimpóziumot kíván, illetőleg a magyar dialektológia minél több kutatójának véleménynyilvánítását teszi szükségessé.

A magyar nagyatlasz (MNyA.) anyagát fél évszázaddal ezelőtt gyűjtötte egy legendás csapat Bárczi Géza irányításával, olyan időszakban, amely mind a nemzeti történelem, mind a magyar tudománytörténet szempontjából korszakalkotó volt. A második világháborút követő rendszerváltás néhány évtized alatt gyökeresen átalakította az ország életét, különösen a népi kultúra elsődleges hordozójának, a parasztságnak a sorsát. De az ötvenes években még elevenen élt az a tárgyi-szellemi kultúra, amely szókincsével, fogalomköreivel, zárt világával, nyelviségével az ezredéves múltat idézte. A huszadik század közepének módszeres, átgondolt és magas színvonalú nyelvöldrajzi feltérképezése történelmi tett volt. A háborútól kivérzett, a történelem viharaitól megtépázott ország nagyon rossz anyagi feltételekkel, politikai diktatúra közepette látott hozzá a szellemi építéshez is. A tudomány akkori vezetői mégis számos jó döntést hoztak. Ezek közé tartozott az akadémiai intézethálózat kiépítése és az intézetek kutatási programjának történelmi léptékű, a súlyos hiányok felszámolását célzó megtervezése. Ekkor került a kiemelt tervek közé a nemzeti nyelvatlasz, és ekkor iktatták a szótári munkálatok közé az Új magyar tájszótárt is.

Egy fél évszázad elteltéig akkor is indokoltá tenne egy hasonló jellegű friss adatgyűjtést, ha nem következtek volna be azok a nagyarányú társadalmi változások, amelyek a magyar vidéket, a falut, a hagyományos életformát gyökeresen átalakították. Átalakult a falu nyelve is, nemcsak „anyagában”, nyelvjárásiasságának mértékében, hanem megítélésében, társadalmi presztízsében, használatának színtereiben is. Széles körben terjedtek el átmeneti nyelvi formák, regionális köznyelvi jelenségek, miközben a vidéki beszélők egyre nagyobb hányada vált kettősnyelvűvé. Először az alap-, majd a középfokú iskoláztatás vált társadalmi méretűvé, napjainkban pedig a felsőfokú képzés kapui tárultak szélesre. Az ötvenes években a rádiózás, a hatvanas, hetvenesben a televíziózás, a nyolcvanas-kilencvenes években a számítógép-használat vált egyre tömegesebb méretűvé. A kilencvenes évek rendszerváltása a nyomtatott sajtót is liberalizálta: soha nem látott számban láttak napvilágot új napilapok, folyóiratok, létesültek új könyvkiadók. Mindezek a tényezők jelentősen befolyásolták a regionális nyelvhasználatot, főleg a hagyományos nyelvjárásokat. Ez a folyamat nyilván nem fog a jövőben sem megállni, gondoljunk például napjaink „mobilforradalmára”, amely az egyéni kommunikáció új fejezetét indította el, tovább bontva azt a falat, amely zárt és nyitott közösségek (pl. falu és város) között húzódott.

A társadalmi és technikai változásokkal egyidejűleg a dialektológia is átalakult: sok mindent magába épített az ugyancsak mozgásban levő szociolingvisztikából, így a társadalmi hatásokra változó nyelvjárási beszédet, illetőleg a beszélőket is egyre differenciáltabban, egyre kifinomultabb eszközökkel vizsgálta. Amikor tehát feltesszük a kérdést: szükséges-e korábban készült nyelvatlaszokat újragyűjteni, egyértelmű igennel válaszolhatunk. Ez az *igen* kiterjeszhető regionális atlaszainkra is: például a klasszikus mintává vált Őrségi és hetési nyelvatlaszra. Ha nem lennének szűkében az anyagiaknak és a tudományos kapacitásnak, azt mondhatnánk: számos előnye lenne annak, ha párhuzamosan indíthatnánk el egy vagy több 20. századi kisatlasz és a nemzeti atlasz újragyűjtését.

Annak viszont, aki elszánt a tervezésben és lelkes a megajánlásban, tisztában kell lennie a súlyos nehézségekkel is. Ezek nemcsak a nyelvöldrajzi kutatásokat sújtják, hanem az egész dialektológiát, az élőnyelvi vizsgálatokat. A gazdasági és társadalmi nehézségekkel küzdő országunkban jelenleg egymást érik a megszorító intézkedések, amelyek a tudományos kutatást is érintik. Csökken az intézetek, egyetemek költségvetése, az intézmények a túlélésre rendezkednek be, nagyszabású és költséges tervekkel előhozakodni, úgy tűnik, nem időszerű dolog. Pedig vannak olyan halaszthatatlan – mert soha vissza nem térő – feladatok, amelyeknek teljesítése történelmi felelősséget ró a kor vezetőire. Mert nemcsak belátás és bölcsesség szükségeltetik az örökre eltűnő élőnyelvi anyag megmentéséhez, hanem bátorság is a támogatott témák

kiemelésére, hiszen nemzeti ügyről van szó. Nemzeti ügyről olyan értelemben is, hogy egy új nagyatlasz készítése túlnő a határokon, érint minden magyar népcsoportot Moldvától az Órségig bezárólag. A feladat hatalmas, de ha melléállna Kolozsvár, Újvidék, Beregszász, Ungvár, Nyitra és Pozsony, továbbá magyarországi egyetemek és főiskolák, az MTA Nyelvtudományi Intézete, nem lenne reménytelen vállalkozás nemzeti méretű nyelvföldrajzi projektbe belevágni. Mentőövet, időleges megoldást nyújthat egy olyan akadémiai kutatócsoport is, amelyet valamely egyetemi tanszék mellé rendelnek. Talán nem árulok el titkot, amikor egy új munkacsoport létrehozásáról adok hírt az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékén Kiss Jenő akadémikus vezetésével. Az akadémiai pályázat, melynek központi gondolata épp a nemzeti nyelvatlasz részleges újragyűjtése és az élőnyelvi, nyelvföldrajzi anyagok korszerű tárolása, prezentálása és feldolgozása volt, egyértelműen kedvező szakmai elbírálásban részesült.

Sajnálatos ugyanakkor, hogy a gazdasági nehézségek miatt a szakmailag indokolt pályázati költségvetésnek csak a negyedét kaphatta meg. Márpedig néhány függetlenített munkatárs nélkül, akiknek épp a pályázati téma kutatása lenne a kizárólagos vagy kiemelt feladata, nehezen képzelhető el nagyobb szabású vállalkozás. A tanszék főállású tanárai munkaköri kötelességükből eredően jelentős energiát áldoznak oktatásra, és a dialektológián kívül kutatják a nyelvtörténetet, szociolingvisztikát, névtant is, mindezekben több pályázatot is működtetve. Ha viszont egy nagyobb szabású gyűjtés terhe több intézmény vállán oszlana meg, a szakmai tervezés és koordinálás válhatna az ELTE fő feladatává.

Milyen közvetlen előzményekre építenénk ezt a vállalkozást?

a) Kiss Jenő professzor úr vezetésével jelenleg is fut egy NKFP projekt, melynek címe „A regionális nyelvi örökség gyűjtése, informatizálása és korpusznyelvészeti integrálása”, amely többek között korábbi értékes népnyelvi gyűjtések korszerű archiválásával és informatizálásával épít új adatbázist (pl. a nagyatlasznak és egyéb gyűjtéseknek magnófelvételeken tárolt hanganyagait digitalizálja, papírformában levő nyelvatlaszokat informatizál), élőnyelvi gyűjtést folytat a csángóság körében stb. Ezt a nagyobb pályázatot több kisebb, részben hasonló tartalmú előzte meg, és remélhetőleg kiindulópontul is szolgál majd későbbiek számára. (A zárás ideje: 2007 októbere.)

b) Külön említést érdemelnek azok az informatikai fejlesztések, amelyek részben az említett pályázat keretében, részben attól függetlenül, de általa is ösztönözve folynak. Az NKFP projekt nyelvtechnológiai alapja a Vékás Domokos által kifejlesztett és jelenleg is fejlesztés alatt álló BihalBocs program, amely sokoldalú felhasználást támogat, többek között például hanganyagok lejegyzését, feldolgozását, nyelvföldrajzi gyűjtések szóanyagának tárolását, kezelését, korpusznyelvészeti feldolgozását és kartográfiai megjelenítését, multimédiás keretben (további információkat l. az ELTE Geolingvisztikai Műhelyének honlapján: <http://geolingua.elte.hu/>).

c) Önálló pályázatként, de az előbb említettekhez több szállal is kapcsolódva fut a tanszékünkön további két nyelvföldrajzi projekt: A romániai magyar nyelvjárások atlaszának (RMNyA.) a kiadása (az én vezetésemmel és a Magyar Nyelvtudományi Társaság közreműködésével), amely 1994 óta két-három éves pályázati ciklusokban zajlik (vö. Juhász 1997), illetőleg egy önálló csángó vizsgálat Fodor Katalin vezetésével (vö. Fodor 2004).

Ha a jelenleg futó pályázatok lezárulnak, erőink jelentősebb részét összpontosíthatnánk egy új nagyatlasz munkálatainak elindítására. A sikeres folytatáshoz azonban intézményi összefogás, akadémiai és egyéb pályázati támogatás és jól átgondolt tudományos terv szükségeltetik. Az összefogásban nemcsak azok a kutatóhelyek jöhetnek szóba, ahol már korábban folytak nyelvföldrajzi kutatások – a határon túl például a kolozsvári, újvidéki, ungvári, nyitrai egyetem, az anyaországban az MTA Nyelvtudományi Intézete, a szombathelyi, nyíregyházi főiskola, vagy a Pázmány egyetem –, hanem a regionális köznyelvi vagy egyéb

élőnyelvi, szociolingvisztikai vizsgálatokat folytató intézmények is, például a veszprémi egyetem, illetőleg a szegedi egyetem főiskolai kara.

Tegyük fel azt az ideális esetet, hogy a felsorolt intézmények vagy azok egyes kutatói igent mondanak az ELTE felkérésére, és széles körű együttműködéssel nagyobb szabású vállalkozás jön létre. Még ebben a helyzetben is komoly tervezést és körültekintést kíván a kérdőív összeállítása, a kutatópontok kiválasztása, valamint a nyelvi mintavétel adatközlői körének kijelölése. Nyilvánvaló, hogy minél kisebb a kutatócsoport, illetve minél nagyobb a mintavétel nagysága, annál inkább szükségessé válik a korábbi kérdőív redukálása és a kutatópont-hálózat ritkítása. Minden említett tényező gondos mérlegelést kíván. A kutatópontok megrostálásának első szakaszát maga a nagyatlasz munkaközössége végezte el azzal, hogy a második, lexikai kérdőívet csak ritkább hálózaton kérdezte ki. Ezt mi is kiindulópontnak tekinthetjük. Ugyanakkor rákényszerülhetünk arra is, hogy a bő lexikai anyagot úgy rostáljuk tovább, hogy a ma is szilárd helyzetű, invariáns elemeket kihagyjuk. Ugyanígy megritkítható a csak hangárnyalatok feltérképezésére szolgáló szóanyag.

Nagy szerencsénk az, hogy a hangrögzítő eszközök olyan fejlődésen mentek keresztül, hogy egy mobiltelefon nagyságú készülékkel több órás gyűjtés felvehető digitális formában, kitűnő hangminőséggel, gyorsan letölthető és kezelhető állapotban. A nap végén a terepmunkás laptopjára töltheti, amit gyűjtött, sőt akár hazatérte előtt CD-re is írhatja a termést. Mivel a gyűjtőnek nem kell azonnal, az elhangzás pillanatában fonetikus írással rögzíteni a hallottakat, a transzkripció egy későbbi időre maradhat, a feldolgozás fázisába tevődhet át, így számítógépes támogatással, többszöri meghallgatást és hangelemzést lehetővé téve, külön erre a célra kiképzett specialistákra bízható. – A nyelvészt segítő technika vívmányai közt említhető a világháló, amely nagymértékben segíti a kutatóhelyek hatékony kommunikációját, a gyűjtött és feldolgozott anyagok gyors továbbítását, a multimédiás megjelenítést és a honlapokon keresztül is működő folyamatos tájékoztatást, adatszolgáltatást. A számítógépes programfejlesztőknek pedig törekedniük kell arra, hogy programjaik minél több felhasználó számára elérhetőek legyenek, minél kevesebb akadály leküzdésével, minél kevesebb anyagi és technikai befektetéssel, ugyanakkor a vállalt feladat minél hatékonyabb megvalósításával.

Visszatérve egy gondolat erejéig a gyűjtésre: kulcskérdésnek tartom az adatközlők körének, számának meghatározását, a kijelölt kritériumoknak megfelelő emberek felkutatását és a gyűjtés körültekintő lebonyolítását. Mivel a regionális nyelvváltozatokat használó lakosság jelentős része ma már kettősnyelvű, nem mindegy, hogy a gyűjtő kérdésére az adatközlő melyik regiszterből adja meg a választ. Meg kellene fontolni néhány sajátos kérdéstípus bevezetését, rendszeres alkalmazását is, például a „Régen ezt hogy mondták?” vagy „Az idősek hogy nevezik?”-féle generációs pontosításokat. Azt hiszem, nem kerülhető el, hogy az adatközlők kiválasztásakor életkori csoportokat hozzunk létre. A foglalkozás és az iskolai végzettség is fontos differenciáló szempont, ugyanakkor kétségtelen, hogy mértéktartónak kell lenni a szociológiai szempontú csoportképzéssel, mert egyébként beláthatatlan időtávolságba toljuk ki a munka befejezését, így pedig sérül a szinkronia elve, nem is beszélve az anyagi, személyi és technikai feltételek szigorú korlátairól. Ha viszont sikerülne néhány rétegvizsgálatot kielégítő módon véghezvinni, nagy lépést tehetnénk a kétdimenziós atlasz megalkotásának irányába. – Hasznos lenne továbbá minden adatközlővel szövegfelvételt is készíteni, akár több alkalommal is. Ez részben kontrollanyagként szolgálna, részben pedig az interjú alkalmat adna értékes információk rögzítésére a nyelvi életrajz számára. Ebbe a beszélgetésbe lehetne illeszteni azokat a kérdéseket is, amelyek a nyelvjárási beszéd használati színtereire vonatkoznának, illetőleg az adatközlő nyelvjárási attitűdjét vizsgálnák.

A nyelvföldrajzi kutatás időbeliségének kiterjesztésére a nemzetközi szakirodalom idevágó törekvésein kívül már hazai próbálkozások is vannak. Ezek részben egy-egy atlaszkutatóponton végzett utógyűjtések elemzései, részben regionális jellegű szóföldrajzi vizsgálatok. Az utóbbiak közül most kettőre utalok: a szombathelyi főiskolán folytatott nyugat-

dunántúli kutatásokra, amelyek egyéni kérdőívek felhasználásával és Szabó Géza többektől használt kérdőívvel folytak. A begyűlt anyag tetemes, de nem tudjuk pontosan, mennyire rendezett és mennyire hozzáférhető. A másik példám a Hegedűs Attila és munkacsoportja által végzett Zagyva–Tarna–Tisza-vidéki vizsgálat, amely talán a legközelebb áll az ELTE által tervbe vett vállalkozáshoz, hiszen a nagyatlasz-kutatópontokon nagyatlasz-kérdőívvel végzett követéses vizsgálatról van szó – szociolingvisztikai kiterjesztéssel. Az anyag egy része itt is kéziratban, illetve kazettákon várja a további feldolgozást, tudomásom szerint négy településről készült elemzés (L. bővebben: Hegedűs 1998, 2005: 25–69.)

Nagy munka vár még azokra is, akik vagy saját atlaszukat, vagy mások kéziratban várakozó műveit készülnek kiadni. Örömmel nyugtáztuk, hogy hosszas várakozás után végre napvilágot látott Király Lajos kiváló Somogy–zalai nyelvatlasza (Király 2005), amelyből egyes részleteket elemző tanulmányokhoz illesztve már korábban megismerhettünk (Király 1990). – Gondos kiadásban, nyelvjárási térképekkel bőven kiegészítve jelent meg a közelmúltban Temesi Mihály posztumusz monográfiája az Ormánság nyelvjárásáról (Temesi 2002). Jó lenne tudni, hogy a kéziratos ormánsági nyelvatlasznak hány kiadatlan térképlapja maradt, és ezek hozzáférhetőek-e a kutatás számára. Talán még ezekből is publikálható valami. – Cs. Nagy Lajos két regionális atlasz sajtó alá rendezésén is fáradozik. Az egyik saját gyűjtése, amely a Medvesalja nyelvjárását mutatja be, a másik pedig a székely nyelvatlaszok egyik kéziratban levő darabja, a Háromszéki (vö. Cs. Nagy 2004).

Hozzá hasonlóan kiadásra vár a többi székely kisatlasz is a kolozsvári egyetem magyar nyelvészeti tanszékén. A sorozat előreláthatóan egységes elvek alapján, egységes technikai keretben, számítógépes támogatással jelenik meg, és beépül az ELTE dialektológiai adatbázisába is, ahol hosszabb távon megteremtődnek az atlaszegyesítés technikai feltételei. Új technikai apparátussal, az említett BihalBocs programra támaszkodva készül a Csángó nyelvatlasz harmadik, összesítő jelenségtérképeket tartalmazó kötete, amely kéziratos formában került a tanszékünkre (l. Bodó–Vargha 2005). – Murádin László kolozsvári kollégánknak van még egy kiadatlan Aranyos vidéki atlasza, amelyből mutatóanyagot közölt a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények hasábjain (vö. Murádin 1958).

A most életre keltett vagy életre kelő kéziratos regionális atlaszok már számítógépre kerülnek, így vagy közvetlenül, vagy konvertálás után betagolódhatnak egy nagyobb nyelvföldrajzi adattárba, amely kereshetővé és újra térképezhetővé teszi szóanyagukat. A romániai magyar nyelvjárások atlasza is több lépcsőben készül fel a számítógépes felhasználásra. Az adatrögzítés, térképezés és informatizálás technikai okokból egyelőre külön munkaműveletben folyik. A magyar nyelvjárások atlaszának informatizálása a tanszékünkön ugyancsak két vágányon halad: a papírtérképek adatainak közvetlen begépelésével, illetve az első két kötet anyaga korábban rögzített adattárának konvertálásával. (A nyelvtechnológiai háttérrel a már többször említett BihalBocs program, a pályázati keretet az NKFP projekt adja, az informatizálás úttörői itt Balogh Lajos és Kiss Gábor voltak.)

Anélkül, hogy belemennék a multimédiás nyelvföldrajzi eszköztár részletezésébe, jelzek néhány új technikai lehetőséget. Arról már szóltam, hogy a gyűjtés hangfelvétele akár a terepmunka helyszínén is számítógépre kerülhet. A számítógép nemcsak az azonnali visszahallgatást és hangszerkesztést teszi lehetővé, hanem a speciális szövegszerkesztők felhasználóbarát („feldolgozóbarát”) környezetet teremtenek a mellékjeles betűket használó fonetikus lejegyzés számára, legyen a tárgy folyamatos szöveg vagy kérdőívre adott válaszok sora. A kérdőív kérdéseire elhangzott válaszok hangzóegységei kutatópontokhoz rendelhetők, így hangos atlasz is készíthető. A közeljövőben e területen több kísérlet publikálása is várható (részben már napvilágra is kerültek az ELTE idézett geolingvisztikai honlapján). Ilyenek például a nagyatlasz ellenőrző gyűjtései során magnóra rögzített kérdőívrészletek, illetőleg a Magyar nyelvjárási olvasókönyv (Hajdú – Kázmér 1974) hangoskönyv változata, továbbá frissen gyűjtött

moldvai nyelvföldrajzi anyagok – mindezek térképi pontokra kattintva hívhatók elő és szövegeztethetők meg.

A nyelvföldrajzi térképeken az adatmegjelenítésen kívül, amely lehet rögzített vagy kurzorral előhívható, ábrázolhatók szimbólumok és izoglosszavonalak is. – Speciális kihívást jelent az adatbázis-kezelés és digitális kartográfia számára a különböző méretű és rendeltetésű atlaszok egyesítése. További sajátos feladat lehet a néprajzi atlaszok terminológiai lapjainak dialektológiai hasznosítása. A nagyatlással lexikai egyezéseket mutató lapok talán integrálhatók is. Ide vonható például a Magyar néprajzi atlasz és a Magyar nyelvjárások atlasza több lapja a tárgyak, eszközök világából vagy az állatterelő és -hívogató szavak köréből.

Hosszabban beszélhetnék a névföldrajzi térképek készítésének lehetőségéről, szükségességéről (a kérdés magyar tudománytörténetéről bővebben l. Juhász 2006). E témakörből idő híján csak egyre utalok: a földrajzi nevek, azon belül a mikrotoponimák térbeliségének ábrázolására és elemzésére. Egy évtizeddel ezelőtt még úgy tűnt, hogy az ezredfordulóra befejeződhet Magyarország földrajzi neveinek teljes körű összegyűjtése. A Végh József és Ördög Ferenc irányításával korábban folyó országos helynévgyűjtés több ok miatt megtorpant. Ennek ellenére vannak olyan nagytájak, amelyeken nemcsak a gyűjtés, hanem a kiadás folyamata is lényegében befejeződött. Így mód nyílik arra, hogy például a Dunántúlon vagy annak egyes régióiban névgyűjtésről, névelemekről és névtípusokról elterjedési és gyakorisági térképek készüljenek. Az eddigi próbálkozások a térképezés és statisztikai feldolgozás manuális megoldásait követték. A számítógépes dialektológiai programok mindkét műveletet megkönnyíthetik, sőt bizonyos keresési műveletek is automatizálhatók lesznek. Az ELTÉ-n folyó nyelvföldrajzi fejlesztések egyik eleme, a Vargha Fruzsina, Vékás Domokos és Bárh M. János által létrehozott, *Olló*-nak elnevezett program levéltári anyagokba ágyazott történeti helynévanyag informatizált feldolgozását hivatott segíteni. A fejlesztés közvetlen célja a Szabó T. Attila hagyatékában fennmaradt és Hajdú Mihály irányításával megjelenő nagyszabású erdélyi történeti helynévgyűjtés többoldalú felhasználásának támogatása (vö. Bárh M. 2006), hosszabb távon azonban alkalmasnak látszik általánosságban tulajdonnévi szórványokat tartalmazó történeti szövegek kezelésére is. A program egyik leglátványosabb „szolgáltatása” a névtérképek generálása.

Rövid szemlém végére hagytam a nyelvföldrajzi elemzések ügyét. Itt is sok a tennivaló. Ideális megoldásnak azt tartom, ha azok a kutatók foglalkoznak először a nyelvföldrajzi anyaggal, akik a gyűjtést elindították és lebonyolították. Így sokoldalú tapasztalatok birtokában kezdődhet az analízis. A régebbi szakirodalomból a nagyatlashoz kapcsolódó művek mellett klasszikus példaként említhető Végh József Őrségi és hetési nyelvatlasza (1959), amely egy kismonográfiát is tartalmaz. A közelmúlt eredményeiből ilyen a Somogy–zalai nyelvatlasz Király Lajos tanulmányaival, a jelen munkálatai közül pedig példa értékű a nyíregyházi nyelvföldrajzi kutatócsoport tevékenysége, amelyről folyamatos tájékoztatást kapunk P. Lakatos Ilonától és T. Károlyi Margittól beszámolóik és elemzések formájában (l. pl. P. Lakatos szerk. 2002).

A nyelvföldrajzi tanulmányok határon túli kutatói közül Murádin Lászlót emelem ki, aki nemcsak A romániai magyar nyelvjárások atlasza anyagának összegyűjtésével végzett kiemelkedő munkát, hanem több kötetre rúgó elemzést is publikált. Mivel ezek nehezen hozzáférhetők, hasznos lenne önálló könyvben való megjelentetésük. – A délvidéki nyelvföldrajzi vállalkozások meghatározó személyisége Penavin Olga volt, aki szinte egymaga végezte el egy kutatócsoport munkáját. – A felvidéki geolingvisztikai kutatások most vannak megerősödőben. Sándor Anna Nyitra-vidéki atlasza (2004) és a hozzá kapcsolódó elemzései ugyancsak példa értékűek, folytatásra várnak.

Jómagam A romániai magyar nyelvjárások atlaszának kiadása kapcsán a keleti magyar nyelvterületről (ill. a keleti területeknek az összmagyar képbe való beillesztésével) készítettem történeti alapozású elemzéseket (l. pl. Juhász 2001, 2003, e helyeken további irodalommal). Nagy

lehetőségeket látok abban is, hogy a két nagyatlasz egyesítése révén szélesebb ívű történeti összehasonlító analíziseket és szintéziseket írjunk. A nyelvföldrajz így válik a tér, az idő és a társadalmi szempontok együttes mérlegelésének, a dimenzionális nyelvvizsgálatnak a színterévé.

Szakirodalom

- Bodó Csanád – Vargha Fruzsina Sára 2005. Régi nyelvatlaszok – új módszerek. Kézirat. Megjelenik a *Magyar Nyelvben*.
- Bárth M. János 2006. Háromszéki helynevek nyelvészeti elemzése informatikai módszerekkel. In Hoffmann István – Tóth Valéria szerk., *Helynévtörténeti tanulmányok 2*. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 207–216.
- Deme László 1997. A magyar dialektológia útja. In Büky László szerk. Nyíri Antal kilencvenéves. Szeged: József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvészeti Tanszék, 37–49.
- Fodor Katalin 2004. Csángó nyelvföldrajzi kutatás. In Kiss Jenő szerk. *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 221. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság, 97–104.
- Hajdú Mihály – Kázmér Miklós 1974. *Magyar nyelvjárási olvasókönyv*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Hegedűs Attila 1998. Kutatási beszámoló egy nyelvatlasz-előtanulmányról. In Szabó Géza – Molnár Zoltán szerk., *III. dialektológiai szimpozion. Szombathely, 1992. augusztus 27–28*. Szombathely: Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai II, 139–143.
- Hegedűs Attila 2005. *A változó nyelvjárás*. Piliscsaba: A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 7.
- Juhász Dezső 1997. A romániai magyar nyelvjárások atlaszának kiadástörténeti, nyelvi és településtörténeti tanulságaiból. *Magyar Nyelv* 93: 199–207.
- Juhász, Dezső 2001. Einige Fragen der historischen Morphologie des Ungarischen aus der Sicht der Sprachgeographie. *Acta Linguistica Hungarica* 48: 429–453.
- Juhász Dezső 2003. Egy fejezet a történeti jelentésföldrajzból. In Büky László és Forgács Tamás szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei III. Magyar és finnugor jelentéstörténet. 2002. október 16–17*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 107–117.
- Juhász, Dezső 2006. Die ungarische Onomatodialektologie: Ergebnisse, Tendenzen. In Agris Timuška (ed.), *Proceedings of the 4th International Congress of Dialectologists and Geolinguists*. Riga: Latvian Language Institute, University of Latvia, 260–266.
- Király Lajos 1990. *Nyelvjárási jelenséghatárok a Dél-Dunántúlon*. Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 186. sz.
- Király Lajos 2005. *Somogy–zalai nyelvatlasz*. Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 223. sz.
- Kiss Jenő 1998. A magyar dialektológia s újabb feladatai az ezredfordulón. *Magyar Tudomány* 158: 929–935.
- Kiss Jenő 2002a. Gondolatok a magyar dialektológiáról az új évezred küszöbén. In Szabó Géza és mtsai szerk., *IV. dialektológiai szimpozion. Szombathely, 2001. augusztus 23–25*. Szombathely: Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai V, 11–18.

- Kiss Jenő 2002b. Dialektológia és nyelvtudomány: hagyomány és korszerűség. *Magyar Nyelvjárások* 40: 3–20.
- Kiss Jenő 2006. Egy új magyar nemzeti nyelvátlasz szükségessége. *Magyar Nyelv* 102: 129–142.
- P. Lakatos Ilona (szerk.) 2002. Mutatványok a hármashatár menti nyelvhasználat kutatásából. Nyíregyháza: Bessenyei Kiadó.
- MNyA. = Deme László–Imre Samu szerk., 1968–1977. *A magyar nyelvjárások atlasza*. I–VI. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Murádin László 1958. Mutatvány az „Aranyosszéki tájnyelvi atlasz”-ból. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 2: 171–191.
- Cs. Nagy Lajos 2004. Szóföldrajzi térképlapok a kolozsvári archívumban. Előadás a VII. Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszuson, Budapesten. <http://www.nytud.hu/NMNYK/eloadas/csnagy-ea.rtf>.
- Sándor Anna 2004. *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Szabó Géza 2002. Dialektológiánk néhány aktuális kérdése. In uő. és mtsai. szerk., *IV. dialektológiai szimpozion. Szombathely, 2001. augusztus 23–25*. Szombathely: Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai V, 29–33.
- RMNyA. = Murádin László gyűjt. – Juhász Dezső szerk. 1995–2004. *A romániai magyar nyelvjárások atlasza I–IX*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Temesi Mihály 2002. *Az Ormánság nyelvjárása 1939 és 1949 között*. Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Végh József 1959. *Őrségi és hetési nyelvátlasz*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Wie geht es weiter in der ungarischen Sprachgeografie?

Der Vortrag wertet die jüngsten Bestrebungen und Ergebnisse der ungarischen Sprachgeografie aus, um dann die möglichen beziehungsweise erforderlichen Arbeiten in folgenden Bereichen aufzuzeigen: 1. Erstellung neuer Sprachatlanten, 2. (ganze oder teilweise) Neusammlung früherer Atlanten, 3. Veröffentlichung von Atlantenmanuskripten, 4. Digitalisierung, Informatisierung und Integration in gedruckter Form veröffentlichter Atlanten, 5. Onomatodialektologie, 6. sprachgeografische Module interdisziplinärer Forschungen, 7. erklärende und wertende Studien aus synchroner und diachroner Perspektive.